

епією слова, вчити працювати з різними видами словників, використовувати метод спостереження над етимологією слова, вчити розуміти силу слова

Творча спадщина великого Вчителя, Прометея української освіти,

науки, культури, мистецтва, духовності В. О. Сухомлинського є чисте джерело мудрості для багатьох поколінь учителів. Книги з його багатогранною спадщиною повинні систематично перевидаватися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – Т. 3. – К., 1977. – С. 201–202.
2. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – Т. 1. – К., 1977. – С. 319.
3. Сухомлинський В. О. Слово про слово / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – Т. 5. – К., 1977. – С. 167.
4. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – Т. 4. – К., 1977. – С. 231.

REFERENCES

1. Sukhomlynskyi V. O. (1977). Narodzhennia hromadianyna [Birth of a citizen] Vybrani tvory : v 5-ty t. – T. 3. – K., 201–202 (ukr).
2. Sukhomlynskyi V. O. (1977). Dukhovnyj svit shkoliara [The spiritual world of the schoolboy] Vybrani tvory: V 5-ty t. T. 1. K., 319 (ukr).
3. Sukhomlynskyi V. O. (1977). Slovo pro slovo [Word for word] Vybrani tvory: V 5-ty t. – T. 5. – K., 167 (ukr).
4. Sukhomlynskyi V. (1977). Pavlyshska serednia shkola [Paul's secondary school]. K.: Rad. shk., Vybrani tvory: u 5 t. T. 4, 231 (ukr).

УДК 37.015.3+616.85

ORCID iD 0000-0003-1538-0790

ПРОФІЛАКТИКА ШКІЛЬНИХ НЕВРОЗІВ: ДОСВІД В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО І СУЧАСНІСТЬ

Григорій Лисиця

Показано зв'язок між освітнім процесом і розвитком одного з видів шкільного неврозу – дидактогенії та описано передумови виникнення назви зазначеного захворювання. Охарактеризовано конкретні шляхи та способи вирішення проблеми шкільних неврозів в умовах Павлівської середньої школи часів В. Сухомлинського. Показано, що виділені павлівським педагогом-дослідником основні причини виникнення дидактогенії мають місце й у сучасних освітніх закладах, а сила їх впливу на здоров'я учнів і форми прояву в різних вікових категоріях школярів практично не змінилися. Приводяться факти, які засвідчують, що названі педагогом-гуманістом рекомендації щодо профілактики та зменшення проблеми погіршення психічного здоров'я учнів досі не набули широкого впровадження. Звертається увага на тісний зв'язок між психофізіологічною «ціною» навчально-пізнавальної діяльності сучасних школярів та

успішністю освітньої реформи.

Ключові слова: здоров'я учнів, шкільний невроз, дидактогенія, перевантаження, педагогічна культура.

**PREVENTION OF SCHOOL NEUROSIS:
EXPERIENCE OF VASYL SUKHOMLYNSKY AND MODERNITY**

Hryhoriy Lysytsya

Among the negative changes in the health of modern students, more and more often, a rather high level of morbidity for neurosis is noted. The relationship between the educational process and the development of the certain type of school psychogenia is shown and the preconditions for the disease origin are described. Specific ways of solving the school neuroses problem in Pavlitskaya high school in the days of Vasyl Sukhomlynsky are described. It is shown that the main causes of school psychogenia distinguished by the Pavlitskaya high school teacher and researcher continues to exist in modern educational establishments, the strength of their influence on students' health and manifestations in different age groups of learners practically have not changed. There are facts that prove that the recommendations of the humanist teacher as for prevention and solving the problem of learners' mental health deterioration have not become widely implemented yet. Attention is drawn to the close connection between the psychophysiological "price" of modern students' cognitive activity and the success of educational reform.

Keywords: student health; school psychogenia; overload; pedagogical culture.

Постановка проблеми. Проблема збереження та зміцнення здоров'я суб'єктів освітнього процесу була і залишається предметом наукових досліджень у педагогічній, медичній, валеологічній та психологічній науках. Дослідженню основ здоров'язбережувального навчання учнів присвячені наукові праці: В. Брехман, В. Лозинського, С. Няньковського, З. Малькова, В. Оржеховської, С. Рибальченка, М. Таланчук, І. Чупахи. Основні принципи організації оздоровлювальної освіти та виховання школярів висвітлено в працях: Э. Вайнера, М. Гриньової, Л. Заплатнікова, Л. Омельченка, В. Сухомлинського, Б. Шияна, В. Шуляра. Питання створення здоров'язбережувального освітнього середовища досліджено в роботах: Є. Зімниці, С. Іванової, О. Казачінера, В. Помагайбо. Шляхи та результати впровадження здоров'язберігаючих технологій в освітній процес проаналізовано у працях Л. Антонової, Т. Бойченка, О. Дубогай, В. Лозинського, М. Смірнова, Є. Юніної. Психологічну «ціну» навчально-пізнаваль-

ної діяльності сучасних школярів розглянули в якості одного з критеріїв ефективної організації навчального процесу І. Калиниченко, Г. Заїкіна, М. Антомонов. Але проблема погіршення психічного здоров'я сучасних школярів залишається гострою та актуальною.

Метою статті є аналіз динаміки шкільного неврозу та прогнозування можливостей її позитивної зміни в умовах сучасної школи.

Виклад. У системі цінностей, якими дорожить будь-яка цивілізована нація, особливе місце відводиться здоров'ю суспільства і, насамперед, стану здоров'я її дітей. Зробивши аналіз даних літературних джерел, присвячених питанням здоров'я, можна зробити висновок, що в останні десятиріччя стан здоров'я та фізичного розвитку дитячого населення України значно знизився та продовжує погіршуватись, наближається до критичного.

Серед розладів здоров'я учнів усе частіше констатують досить високий рівень захворюваності на неврози. У документах Всесвітньої організації охо-

рони здоров'я міцно закріпились такі пов'язані зі школою поняття, як «шкільний стрес», «дидактогенія», «школофобія» тощо. Цими термінами позначаються прояви особливих неврозів, названих шкільними або дидактогенними, які викликають в учнів негативні відчуття в ході освітнього процесу та призводять до психічних розладів.

Ці факти наштотують на думку, що проблема погіршення психічного здоров'я сучасних школярів є причинно-наслідковим проявом особливостей освітнього процесу ХХІ століття та дітей покоління Z. Але вивчення статистичних даних і досліджень соціологів, медиків, педагогів, психологів щодо стану здоров'я школярів і причин зростання кількості учнів із нервовими розладами засвідчує, що зазначені питання були актуальними й у ХХ столітті. Переконались в цьому досить легко, аналізуючи, зокрема, твори видатного українського вченого і практика минулого століття В. Сухомлинського, у яких розглядалися питання збереження здоров'я учнів Павлівської середньої школи.

Розуміючи, що саме від стану здоров'я підростаючого покоління залежить трудовий, інтелектуальний потенціал країни та її національна безпека, В. Сухомлинський на перший план своїх науково-педагогічних досліджень та діяльності педагогічного колективу ставив завдання фізичного розвитку і здоров'я дітей. «Я не боюсь ще й ще раз повторити: турбота про здоров'я – це найважливіша праця вихователя. Якщо виміряти всі мої турботи і тривоги про дітей ..., то добра половина їх – про здоров'я», – пише він у знаменитій книзі «Серце віддаю дітям» [9, с. 103].

Аналізуючи взаємозв'язок якості навчального процесу і здоров'я учнів, педагог робить висновок, що у 85 % невстигаючих і відстаючих школярів головною причиною є «поганий стан здоров'я, якийсь захворювання чи нездужання, найчастіше зовсім непомітне для лікаря, таке, що піддається діагностуванню тільки в результаті спільних зусиль матері, батька, лікаря і

вчителя» [8, с. 125]. Спостереження переконали нас, зазначає він, що уповільнене мислення – це в переважній більшості випадків «результат загального нездужання організму – нездужання, якого й сама дитина не усвідомлює» [там само].

До такого роду нездужань, без сумніву, належать і шкільні неврози – дидактогенії, частота прояву яких безупинно збільшується протягом років навчання в закладах загальної середньої освіти. Дослідники цього захворювання попереджають, що випадки дидактогенії фіксуються тільки в крайньому випадку, коли дитина вже потрапила до лікарні зі справжнім неврозом, і тоді факт його появи стає очевидним. А це лише 1–2 % дітей, хворих на дидактогенію. Насправді ж, як застерігають психологи та лікарі, дидактогенія проявляється у шкільній практиці значно частіше, ніж можливо уявити. Достовірність цього застереження підтверджується даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, згідно з якими невротизація учнів за роки навчання в школі росте приблизно у 10 разів.

Термін «дидактогенія» був уведений у науку дослідником цього розладу здоров'я вченим-психологом К. Платоновим, який у 60-роках ХХ століття вивчав психологічний вплив один на одного лікарів і хворих та вчителів і учнів. Результати дослідження вказували на окремі негативні наслідки цього взаємовпливу та фактори, які їх викликають, а тому, із відомих причин, довгий час не публікувалися. У літературі з педагогіки, психології та психіатрії були лише окремі згадки про дидактогенії як про психогенні порушення працездатності або здоров'я дитини чи підлітка, викликані непрофесійними діями педагогів у ході здійснення освітнього процесу.

Всебічно аналізуючи історичні аспекти виникнення цього захворювання, окремі дослідники вважають дидактогенію не психолого-педагогічною проблемою, а явищем історичним і трактують її як пережиток авторитарної

педагогіки, як наслідок черствого і бездушного ставлення до дітей, яке проявляється в процесі педагогічного спілкування. На брак педагогічної культури і такту, як факторів негативного впливу на здоров'я дітей, неодноразово вказував і В. Сухомлинський, називавши дидактогенії «дітищем несправедливості» [2, с. 17]. Такий висновок педагога ґрунтується на основі вивчення шкільних неврозів протягом кількох років. Василь Олександрович пише: «В різних дітей хвороблива реакція нервової системи на несправедливість учителя виявляється по-різному. В одних вона набуває характеру збудженості, в інших – це манія несправедливих образ і переслідувань, у деякого – озлобленість або удавана, тобто роблена, безтурботність, ще в когось – байдужість, крайня пригніченість; це може бути страх перед покаранням, перед учителем, перед школою або кривляння чи блазування, а інколи – жорстокість, що навіть набуває і патологічних форм [там само]. Він застерігає, що найменший нетактовний дотик до чутливої і сприйнятливої душі юнака чи дівчини сприймається ними як неповага, докір чи глузування над тим чи іншим боком фізичного розвитку, як «посягання на їхню духовну гідність» [8, с. 127], що провокує виникнення потужного психоемоційного стресу.

Ще більш чутливими й уразливими до негативних освітніх впливів є підлітки, що пояснюється віковими та психофізіологічними особливостями їхнього розвитку. У зв'язку з цим В. Сухомлинський пише, що «особливо пильної уваги вихователя потребують духовне життя і здоров'я в підлітковому віці» [там само]. Звертаючи особливу увагу на цю категорію учнів, він зазначає, що «в підлітковому віці велику небезпеку становить загроза підірвати сили людини, яка ще формується, непосильною, потворною розумовою працею ... », [8, с. 129], указуючи тим самим на інший негативний фактор шкільного навчання – перевантаження. «Ми не припускаємо, – пише

В. Сухомлинський, щоб 12-15 річний підліток сидів щоденно по чотири – п'ять годин над домашніми завданнями (крім п'яти-шести годин шкільних занять), – це його калічить, на все життя згубно позначається на його здоров'ї, нівечить його красу: фігура стає сутулуватою, вузькогрудою, з'являється короткозорість» [там само]. Застерігав Василь Олександрович своїх учителів і від захоплення прийомами «ефективного», «прискороного» навчання, коли кожна хвилина уроку наповнена напруженою розумовою працею. «Дитина – жива істота, її мозок – найтонший, найніжніший орган, до якого треба ставитись дбайливо і обережно», – писав він [8, с. 127].

Чи враховані в сучасній українській школі ці висновки-застереження В. Сухомлинського та інших авторитетних дослідників проблеми здоров'я суб'єктів освітнього процесу? У більшості випадків, на превеликий жаль, – ні! Аргументи на підтвердження цього заперечення легко приведе будь-який старанний і добросовісний учень, який отримує базову освіту в закладі загальної середньої освіти, і звичайно ж його батьки. А найбільше переконують щоденники учнів із записами домашніх завдань. Фрагмент щоденника (домашні завдання на вівторок) своєї доньки – учениці 9 класу, приводить автор публікації з промовистою назвою «Один день із життя школяра: 10 годин на навчання і година – на все решту» [5]. Він має такий вигляд: три номери з алгебри, три номери з геометрії, один параграф (6 сторінок) і дві задачі з фізики, два параграфи (16 сторінок) з історії України, прочитати «Слово про поход Ігорів» з української літератури, один параграф з української мови та одна вправа, один параграф із географії опрацювати й чотири повторити (бо буде контрольна робота). І всі ці завдання необхідно виконати після перебування в школі до 15 години, коли закінчується сьомий урок. Навіть приблизний підрахунок тривалості якісного виконання цього домашнього завдання показує, що

учнем буде витрачено часу приблизно у два рази більше, ніж визначено «Державними санітарними правилами і нормами влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу» (три години). Окрім того, лише поверховий (не фаховий) аналіз переліку предметів згідно з розкладом учнів 9 класу на вівторок говорить про недотримання у цьому навчальному закладі психогігієнічних вимог до складання розкладу. В цілому ж, на думку деяких фахівців, перевантаження школярів навчальним матеріалом у закладах загальної середньої освіти коливається від триразового перевищення можливостей дітей з іноземної мови до 20-кратного – з математики. Особливо це характерно для учнів профільних шкіл, гімназій, ліцеїв та колегіумів, де робочий день школярів найчастіше перевищує 12 годин.

Можливо вчителі, класні керівники та адміністрація закладів освіти, на яких покладено контроль за дотриманням державних санітарних норм і правил, схильні вважати, що нинішнє Z-покоління учнів є значно міцнішим та витривалішим, ніж діти середини минулого століття, і здатне без втрати здоров'я витримувати значно більші навантаження, ніж учні Павлівської середньої школи часів В. Сухомлинського? Ймовірно так і думають педагоги, заспокоюючи своє сумління, але факти, установлені на початку XXI століття говорять про інше. За результатами динамічного спостереження за станом здоров'я учнів у процесі навчання в основній школі (з п'ятого до дев'ятого класу) виявлено погіршення стану здоров'я учнів на 12,6 % (13,9 % у хлопців та 11,1 % у дівчат). Л. Пархоменко (2006) у своїй роботі дає аналіз поширеності всіх захворювань підлітків України за 1999–2004 роки: вона збільшилася з розрахунку на 10 тисяч дітей, а темп приросту становить 10,4 % [7]. Ю. Антипкін (2009) відмітив, що, як правило, в одного підлітка реєструється одразу декілька

захворювань. За даними Державної медичної статистики, серед підлітків шкільного віку зростає поширеність усіх захворювань, але перші місця займають хвороби систем дихання, травлення, кістковом'язової та сечостатевої [1]. Фіксується в підлітків і значний ріст дидактогенних неврозів, що викликає особливе занепокоєння в батьків та медичних працівників.

Ще більшу тривогу викликають зміни в здоров'ї учнів початкової школи. За результатами досліджень Інституту педіатрії, акушерства та гінекології АМН України стан здоров'я дітей молодшого шкільного віку значно погіршився. Так, 70 % дітей, які готуються до школи, уже мають порушення стану здоров'я, а 30 % – хронічні захворювання; понад половину дітей цього віку мають таку розумову та фізичну працездатність, що не відповідає їхньому фізичному та психічному навантаженню в школі. На підставі даних комплексного медичного огляду виявлено негативну динаміку стану здоров'я учнів за перші три роки навчання в цілому на 25,4 %, в основному за рахунок хлопців, у яких показники збільшилися на 29,4 %, порівняно з дівчатами, де коливання становили 20,4 %.

Шляхи зміни зазначених тенденцій і недопустимих випадків втрати в школі дитячого здоров'я і навіть життя знаходимо в педагогічній спадщині В. Сухомлинського. У Павлівській середній школі діти молодшого шкільного віку завжди були предметом особливої уваги. «Про стан здоров'я дітей, які вступають до 1 класу, після ретельного їх медогляду на педраді розповідає лікар, – пише Василь Олександрович. За дітьми, в яких виявлено слабкість серцево-судинної системи, дихальних шляхів, порушення обміну речовин, ми встановлюємо постійний педагогічний нагляд» [там само, с. 126].

Предметом особливої турботи в Павлівській середній школі було емоційне благополуччя дитини, уміння виявити індивідуальні особливості та реалізувати перспективи її розвитку,

досягти хороших результатів, уникаючи при цьому психоемоційних та розумових перевантажень. Тому Василь Олександрович підкреслював, що результат – не догма і його не можна досягати будь-якою ціною, особливо коли йдеться про покарання чи перевтому дітей і наполегливо рекомендував учителям регулювати темп заняття. «Прискорений темп уроку, – пише він, цей галоп (наприклад, коли на уроці арифметики учням пропонують розв'язувати одну за одною п'ять-шість нелегких задач) призводив до того, що окремі учні буквально надривалися: у них тьмяніли очі, рухи ставали мляві. У зв'язку з цим треба сказати прихильникам методів так званого ефективного, прискореного навчання: не грайтеся здоров'ям дітей» [там само].

Звертаючи увагу на різноманітності причин виникнення та форм прояву дидактогенії, В. Сухомлинський висловлює тривогу стосовно того, що кількість їх не зменшується. Цей факт учений пояснює і обґрунтовує таким чином: «Це один з тривожних наслідків багаторічної зневаги до внутрішнього духовного світу дитини. Це наслідок низької педагогічної культури значної частини вчителів. Дуже прикро, що психологія ще не стала органічною складовою педагогічної практики» [цит. по: 2, с. 19].

Тому в Павлівській середній школі регулярно проводились засідання психологічної комісії, на одному з яких В. Сухомлинський із тривогою говорив про застосування окремими вчителями ще й до цього часу таких «сильнодіючих засобів» впливу, як окрик, загроза викликати батьків і розповісти їм про негативний факт поведінки, інколи виставляння перед колективом тієї чи іншої негативної риси, про яку учень соромиться згадувати й думати. Нерідко буває так, що колектив використовується як засіб розправи, засіб висміювання учня. Категорично неприпустимими він вважав застосування таких засобів стосовно учнів, для яких характерна підвищена чутливість і дратів-

ливість, бурхлива реакція на все, що безпосередньо стосується їхньої особистості. У числі пунктів ухвали цього засідання психологічної комісії Василь Сухомлинський підготував і такі, що застерігають учителя від дій, які провокують або підсилюють дидактогенні неврози:

- «сильнодіючим засобам», «моральному ремінцеві» не може бути місця в школі;
- не можна допускати крику, окрику, підвищеного, нервового тону;
- у школі має бути атмосфера спокою, рівного, урівноваженого ставлення вчителя до учнів і учнів до вчителя – атмосфера «душевної рівноваги» [там само].

Як бачимо, В. Сухомлинський одним із основних шляхів вирішення проблеми збереження здоров'я дітей і профілактики дидактогенних захворювань вбачав у всебічному вивченню педагогом особистості дитини. Він вважав, що вчитель зобов'язаний знати все про її духовний, інтелектуальний та фізичний розвиток. Серед усіх цих завдань важливе місце він надавав знанням про зміни у здоров'ї учня та причини, що їх викликали.

Педагогічний досвід В. Сухомлинського спонукає науковців і педагогів-практиків до роздумів про психофізіологічну «ціну» освітньої діяльності різних груп дітей [3]. Адже ж коли психологічна та фізіологічна «ціна» навчання надмірна, а освіта не оправдано здоров'язатратна, то одна з головних цілей освітньої діяльності – сформовані ключові компетентності та загальнолюдські цінності – буде недосяжною, а проблема здоров'я дітей шкільного віку перетне критичну межу.

Висновки. Вивчення та творче впровадження в практику безцінного педагогічного досвіду творця української гуманної педагогіки В. Сухомлинського та досліджень інших видатних педагогів і психологів минулого й сучасності є одним із надійних способів уникнути цих проблем та забезпечити надійний поступ у розбудові Нової української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антипкин Ю. Г. VI Конгресс педиатров Украины : профессиональный диалог о самом важном / Ю. Г. Антипкин, Р. А. Моисеенко, Н. В. Хайтович // Здоров'я України – 2009. – № 21. – С. 24–25.
2. Антоненко М. Я. Психопедагогічна сутність дидактичних поглядів В. О. Сухомлинського / М. Я. Антоненко // Наукові записки [Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова]. Сер. : Педагогічні та історичні науки. – 2013. – Вип. 115. – С. 13–21. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzped_2013_115_4.
3. Калиниченко І. О. Оцінка індивідуальної психофізіологічної «ціни» розумового навантаження : науково-методичне видання / І. О. Калиниченко, Г. Л. Заїкіна, М. Ю. Антомонов – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – 24 с.
4. Кодохмаева Ф. А. Дидактогенія [Електронний ресурс] / Ф. А. Кодохмаева. – Режим доступу: <http://festival.1september.ru/articles/314022/>
5. Г. Лисиця. Дидактогенні аспекти в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / Григорій Лисиця // «Вірте в людину !» (до 100-річчя з дня народження В. О. Сухомлинського) : тези доповідей обласних педагогічних читань (м. Миколаїв, 11 жовтня 2018 р.). – Миколаїв : ОППО, 2018. – С. 110–114.
6. Москаленко Л. Один день із життя школяра : 10 годин на навчання і година – на все решту / Леся Москаленко. – Режим доступу: <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/80347/>
7. Няньковський С. Л. Стан здоров'я школярів в Україні / С. Л. Няньківський, М. С. Яцула, М. С. Чикайло, І. В. Пасечнюк // Здоровье ребенка. – 2012. – № 5 (40).
8. Пархоменко Л. К. Медикосоциальные проблемы сохранения здоровья подростков в Украине [Электронный ресурс] / Л. К. Пархоменко // Здоровье ребенка. – 2006. – № 1 / Организация здравоохранения. – Режим доступу: <http://pediatric.mif-ua.com/archive/issue207/article210/>.
9. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : у 5 т. – Т. 4. – К. : Рад. шк., 1977. – С. 7–390.
10. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : у 5 т. – Т. 3. – К. : Рад. шк., 1977. – С. 9–279.

REFERENCES

1. Antipkin Ju. G., Moiseenko R. A., N. V. Hajtovich N.V. (2009). VI Kongress peditatrov Ukrainy: professional'nyj dialog o samom vazhnom [VI Congress of Pediatricians of Ukraine: professional dialogue on the most important]. Zdorov'ja Ukraïni, 21, 24–25 (rus).
2. Antonec' M. Ja. (2013). Psykhopedagoghichna sutnist' dydaktychnykh pohljadiv V. O. Sukhomlinskogo [Psychopedagogical essence of didactic views of VO Sukhomlinsky]. Naukovi zapysky [Nacional'nogho pedagoghichnogho universytetu im. M. P. Dragomanova]. Ser. : Pedagoghichni ta istorychni nauky, 115. 13–21. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzped_2013_115_4. (ukr).
3. Kalynychenko I. O., Zaikina H. L., Antomonov M. Yu. (2007). Otsinka indyvidualnoi psykhofiziolohichnoi «tsiny» rozumovoho navantazhennia: naukovometodychne vydannia [Assessment of the individual psychophysiological "price" of mental load]. Sumy: SumDPU im. A. S. Makarenka, 24 (ukr).
4. Kodohmaeva F. A. Didaktogenija [Didactogeny]. Available at: <http://festival.1september.ru/articles/314022/> (rus).
5. H. Lysytsia. (2018). Dydaktoheni aspekty v pedahohichnii spadshchyni V. O. Sukhomlinskogo [Didactogenic aspects in the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlinsky]. Abstracts of Paper. Mykolaiv : OIPPO, 110–114 (ukr).

6. Moskalenko L. Odyń den iz zhyttia shkoliara : 10 hodyn na navchannia i hodyna – na vse reshtu [One day of a student's life: 10 hours for study and one hour for the rest]. Available at: <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/80347/>. (ukr).

7. Niankivskiy S. L., Yatsula M. S., Chykailo M. S., Pasechniuk I. V. (2012). Stan zdorov'ya shkolariv v Ukraini [Health status of schoolchildren in Ukraine]. Zdorove rebenka, 5 (40) (ukr).

8. Parhomenko L. K. (2006). Mediko–social'nye problemy sohraneniya zdorov'ya podrostkov v Ukraine [Medical and social problems of maintaining adolescent health in Ukraine]. Zdorov'e rebenka, 1, Organizacija zdavoohraneniya. Available at: <http://pediatric.mif-ua.com/archive/issue-207/article-210/>. (rus).

9. Sukhomlynskiy V. (1977). Pavlyshska serednia shkola [Paul's secondary school]. K.: Rad. shk., Vybrani tvory: u 5 t. T. 4., 7 – 390 (ukr).

10. Sukhomlynskiy V. O. (1977). Sertse viddaiu ditiam [I give my heart to the children]. Vybr. tvory : u 5 t. – T. 3. – K. : Rad. shk., 9 – 279 (ukr).

УДК 37.015.3

ORCID iD 0000-0002-4841-9359

АСЕРТИВНА ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ВИХОВНОЇ СПАДЩИНИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Ірина Хозраткулова

У статті розглядається проблема маніпуляції та насилля в сучасному суспільстві. Більшість сучасних дітей та молоді вважають маніпуляцію та психологічне насилля абсолютно нормальним явищем, і допускають його у повсякденній взаємодії. Катастрофічні наслідки такої проблемної взаємодії суспільство вже усвідомлює. Сучасні педагоги, психологи і соціологи постійно шукають шляхи профілактики і корекції агресивної деструктивної поведінки.

В. О. Сухомлинський першим заговорив про провідну роль виховання духовності, без якої не може бути соціально-економічного прогресу. У статті зазначено необхідність впровадження гуманістичних ідей у сучасний освітній простір. Увага акцентується на сучасності й світовому значенні виховних ідей В. О. Сухомлинського, який відстоював ідеї гуманізму і того, що істинне гуманне суспільство можуть створити тільки розумні й гуманні люди.

Проблема в тому, що сучасна школа перетворюється на суто освітню структуру, де виховання стоїть на другому плані. Домінуючими цінностями сучасних підлітків є матеріальний успіх, гроші і речі. Молодь з психологією «переможця-маніпулятора» прирікає суспільство на хвороби жорстокості й непорозуміння.

Отже, формування ненасильницької комунікації і розумного мислення серед дітей та підлітків є надзвичайно важливим завданням виховного процесу у будь-якому навчальному закладі. В статті підкреслюється, що саме такі ідеї, виразної гуманістичної спрямованості В.О. Сухомлинського, сучасні як ніколи.

Також, у статті наголошується на актуальності виховання в підростаючого покоління людяності на противагу американському егоцентризму. Освітяни мають зорієнтувати молоде покоління на співчуття та альтруїстичне бажання допомоги іншому, розуміючи людські розбіжності, – демонструючи риси справжнього українського характеру.

У статті зазначено необхідність організації психологічної підтримки молоді